

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ

ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС

Књ. LXV
(2016)

Редакциони одбор

Михаило Војводић, Биљана Вучетић, Невен Исаиловић,
Јованка Калић, Татјана Катић, Ангелики Константакопулу (Грчка),
Ђузепе Мота (Италија), Константин Никофоров (Русија), Ана Столић,
Илија Тодев (Бугарска), Љубомира Хавликова (Чешка)

Одговорни уредник

др Срђан Рудић
директор Историјског института

БЕОГРАД
2016

Недељко В. РАДОСАВЉЕВИЋ*

Историјски институт

Београд

МОСТАРСКА ЦРКВЕНО-ШКОЛСКА ОПШТИНА И ПРОМЕНЕ НА ХЕРЦЕГОВАЧКОМ МИТРОПОЛИЈСКОМ ТРОНУ (1888–1889)**

Анстракт: У раду је указано на однос обновљене Српске православне црквено-школске општине у Мостару према херцеговачко-захумским митрополитима, у време њеног првог сазива (1888–1891). Објашњене су околности које су довеле до промене три митрополита на челу Херцеговачко-захумске митрополије за само годину дана (1888–1889). Дати су подаци о томе како се Општина односила према њима, од ступања на дужност до престанка вршења духовне мисије због напуштања Митрополије или смрти. Пажња је посебно усмерена на комуникацију коју су митрополити одржавали са Општином, као и на њену улогу у Херцеговачко-захумској митрополији, битно другачију него што је то била до Конвенције 1880. године.

Кључне речи: Захумско-херцеговачка митрополија, Мостар, Црквено-школска општина, Конвенција, митрополити, записници.

Српска православна црквено-школска општина у Мостару, утемељена 1835. године споразумом тадашњег херцеговачког митрополита Јосифа и представника парохијана мостарске цркве¹, у време

* nedeljko_radosavljevic@yahoo.com, nedeljko.radosavljevic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): Подстицају и искушења европске Модерне* (Ев. Бр. 177031).

¹ Уредба о правима Мостарске црквене општине, која је настала договором херцеговачког митрополита Јосифа и представника мостарских парохија, укључујући и свештенике, настала је 1835. године. Овом Уредбом, која је узор

танзимата² је развила свестрану делатност како на црквеном, тако и на школском плану. Као најзначајнија општина на подручју Херцеговине, она је пред носиоцима државних власти често представљала и остале црквено-школске општине у Херцеговачко-захумској митрополији. Резултати њеног рада су били највидљивији по експедицији Омер-паше Латаса 1850–1851, којом је коначно сломљена моћ локалне аристократије, а Али-паша Ризванбеговић, који је Херцеговачким пашалуком³ управљао од слома буне Хусеина Градашчевића, био притворен, и потом убијен у Бањој Луци.⁴

свакако имала у старијој сарајевској црквеној општини, предвиђено је да митрополити не могу располагати новцем мостарске цркве, нити га могу давати на зајам другим лицима, да без сагласности општине не могу именовати свештенике при мостарској цркви (ефимере), да кметови надзиру општинске црквене послове и о томе воде протоколе, да се Свете тајне у редовним приликама могу вршити само у цркви, и да се клисари и пјатари, које је митрополит потврђивао на предлог Општине, мењају годишње, на Марковдан (25. априла / 7. маја). У Мостару су тада постојале три парохије. Овлашћења која су овом уредбом дата Општини дубоко су залазила у права митрополита, потврђена како архијерејском синђелијом, тако и султановим бератом или ферманом. Садржај *Уредбе* показивао је снагу тадашње српске трговачке и занатлијске чаршије у граду Мостару. В. Ћоровић, *Мостар и његова Српска православна општина*, Београд 1933, 49–51. О аутономији сарајевске црквене општине, постепено изграђене још у 17. веку, а потврђене 1693. са митрополитом Висарионом, опширније В. Скарић, *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку*, Изабрана дјела 2, Сарајево 1985, 6–22.

² *Танзимат*, скуп закона и мера покренутих 1839. у време владавине султана Махмуда II, актом познатим као Хатихумајун, чији је смисао било реформисање државног система Османског царства и правно изједначавање и поправљање положаја свих његових поданика. Хатихумајун је био иницијални акт, основа за доношење каснијих закона, али је од његовог доношења положај хришћанског становништва почео да се постепено поправља, посебно када је реч о верским слободама. О почетку танзиматских реформи опширније: И. Ортајли, *Најдужи век империје*, Београд 2004, 78–106.

³ Због заслуга Али-паше Ризванбеговића Сточанина у гушењу побуне Хусеина Градашчевића 1831/32, Херцеговачки санџак издвојен је 1833. из Босанског ејалета у посебан пашалук, и дат му је на управу. Ризванбеговић је пашалуком управљао деспотски, често неизвршавајући наредбе централних власти. Моћ му је сломљена експедицијом мушира Омер-паше Латаса 1850, када је капитулирао и целокупан босански беговат. *Историја српског народа*, V/1, Београд 1981, 465–466 (М. Екмечић).

⁴ Ј. Памучина, *Живот Али-паше Ризванбеговића Сточанина*, Летописи, приредили В. Максимовић и Л. Шекара, Сарајево 1976, 130.

Четворогодишња српска основна школа и нова мостарска црква, по величини и лепоти без преседана у областима под османском влашћу у којима је живео српски народ, сведоче о напретку Мостара у то време.⁵ Мостарска школа постојала је још од краја 18. века, са, за тадашње прилике, великим бројем деце. Око 1848, у њој је учило 132 ученика, што је и за прилике у суседној Кнежевини Србији био велики број, који је показивао колико су добро мостарски православни Срби разумели значај образовања. Нова школска зграда подигнута је 1855/1856. године.⁶ Подршка православним становницима Мостара било је и отварање руског конзулата 1858. године.⁷

По окончању Велике источне кризе (1875–1878), аустроугарска окупациона управа у Босни и Херцеговини, уведена одлукама Берлинског конгреса 1878, одмах је почела да ради на ограничавању стечених аутономних права како црквене јерархије, тако и црквено-школских општина. Тако се дошло до на први поглед противречне ситуације, по којој је слобода исповедања свих вера и вероисповести била потпуна и *de jure* и у пракси, али су права православних Срба у националном организовању била чак смањена.

До тада, милетски систем Османског царства, иако све више анахрон, који је опстао све време реформи (од 1839), пружао је припадницима различитих конфесија могућности за самосталан унутрашњи развој, а државна интервенција се по питању школства у суштини свела на позиве и препоруке да се деца школују.⁸ У случају православних поданика, то је

⁵ Градњу нове цркве је са 25.000 гроша помогао и султан Абдул Азиз I, што је била потврда да су се околности за православне Србе промениле на боље. Истовремено, из Русије је стигло 10.000 дуката. Црква је завршена 1873. године. А. Kadijević, *Saborna crkva Svete Trojice u Mostaru*, Srbi u Mostaru, rasprave i ogledi, Beograd 2001, 456–457.

⁶ В. Ћоровић, *нав. дело*, 60; D. Berić, *Srbi u Mostaru i njegovoj okolini 1844–1918*, Srbi u Mostaru, rasprave i ogledi, Beograd 2006, 131–132; Н. В. Радосављевић, *Ниже дужности у обновљеној Црквеношколској општини у Мостару (1888–1891)*, Црквене студије 12 (Ниш 2015) 412.

⁷ В. Ћоровић, *нав. дело*, 64–65.

⁸ *Милет*, заједница истоверних, са одређеним колективним и личним правима у османском управном и административном поретку. М. О. Н. Ursinus, *Millet*, Extract, from the Encyclopedia of Islam, CD Rom, edition, v. 1.0.1. По мишљењу Рајмонда Детреза, коначно је уобличен тек у 18. веку, док су му раније претходиле различите форме којима су означаване веће заједнице које су припадале једној вери на одређеном простору, попут *tevâ 'if* или *tayife*. Р. Детрез, *Не тръсят гърци, а ромеи да бъдат, Православната културна общност в Османската империя. XV–XIX.*, София 2015, 43–47.

чињено углавном преко надлежних митрополита као епархијских старешина, односно највиших представника православног милета у провинцијама.⁹

Отпор Црквено-школске општине у Мостару мерама окупационих власти, њено чврсто инсистирање на употреби српског националног имена, које ни у османско време није забрањивано, протест против склапања Конвенције Аустроугарске са Васељенском патријаршијом, којом је управа над Православном црквом у Босни и Херцеговини практично дата окупаторској сили, као и устанак ограниченог домета 1882, довели су до забране њеног рада.¹⁰ У тренутку када је код аустроугарских окупационих власти преовладало мишљење да у интересу мира и учвршћивању оданости нових поданика рад Општине треба допустити, то је и учињено 1888, али уз низ ограничавајућих мера.¹¹

Непосредно по обнови рада Српске православне црквено-школске општине у Мостару, на херцеговачко-захумском архијерејском престолу десиле су се три промене, проузроковане како одлукама државних власти, тако и другим чиниоцима. Да би се на прави начин разумели ставови Општине према њима, неопходно је указати на положај Православне цркве у окупираним покрајинама Босни и Херцеговини. Намера државних власти била је да над православном црквеном структуром успостави потпуну контролу, укључујући и именовање митрополита на челу три епархије (Дабробосанске, Зворничко-тузланске и Херцеговачко-захумске), слично начину као што је то био случају са римокатоличким бискупима, али и са православним епископима у Карловачкој и у Буковинско-далматинској митрополији. Власт није дубље анализирала доктринарну разлику између начина деловања православне и римокатоличке цркве, па ни када је у питању био степен њихове централизације. О томе шта ће се десити са Православном црквом у Босни и Херцеговини водила се полемика чак и међу православним духовницима. У томе су се издвојила два мишљења: по једном,

⁹ Н. Радосављевић, *Грађа за историју Сарајевске (Дабробосанске) митрополије*, Београд 2007, 16.

¹⁰ Побуна је избила због Војног закона из 1881, који је предвиђао регрутацију одређеног контингента војника из окупираних области у аустроугарску војску. Против тог закона Српскоправославна црквено-школска општина у Мостару је и писмено протестовала, што је допринело њеној забрани 1882. Б. Маџар, *Покрет Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*, Сарајево 1982, 121.

¹¹ Н. В. Радосављевић, *Ниже дужности у обновљеној Црквеношколској општини у Мостару*, 414.

подржаном и од дела нових власти, Православна црква у Босни и Херцеговини требало би да уђе у састав Карловачке митрополије, као легитимне наследнице Пећке патријаршије.¹² Друго, преовлађујуће мишљење, на ком су инсистирали сви архијереји из Босне и Херцеговине, заснивало се на одржавању канонске и управне везе са Васељенском патријаршијом, на коју окупациона власт није могла да утиче.¹³ Чврста везаност верника у Херцеговачко-захумској митрополији за Васељенску патријаршију, која до тада у пуном степену никада није била успостављена, тако је заживела због агресивног деловања окупационих власти.¹⁴ Православни српски народ се, у погледу заштите својих права, због тога везао и идентификовао са њом, а присталица уједињења са Карловачком митрополијом било је мало, пре свега због става присутног у јавности да је утицај угарске власти на њу био велики.¹⁵

Због тога се, у решењу црквеног питања у Босни и Херцеговини, аустроугарска окупациона власт одлучила за трећи, по њу најповољнији пут. После дугих преговора, године 1880. је склопљена Конвенција са Васељенском патријаршијом. Конвенцијом је Аустроугарска стекла право

¹² Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, 2, Београд 1991, 497–498. По Слијепчевићевом мишљењу, став о томе да црква у Босни буде припојена Карловачкој митрополији подржао је и архимандрит, каснији далматински епископ, Никодим Милаш. Међутим, сам Милаш је то демантовао, оптужујући српску штампу у Аустроугарској за нетачне информације, и тврдећи да је само изнео став о томе да, као наследник пећких патријараха, патријарх српски и митрополит карловачки има канонско право над наслеђем Пећке патријаршије, те да то није персонализовано у личности патријарха Германа Анђелића. Милаш је истицао и своју непристрасност по том питању, јер је сам припадао другој помесној цркви, Далматинско-буковинској митрополији. Н. Милаш, *К питању о јерархичном положају Сарајевске митрополије*, Нови Сад 1886, *passim*.

¹³ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 498.

¹⁴ Пример таквог деловања био је отворен предлог високог чиновника Земаљске владе, грофа Кжиштофа Мирошовског, упућен дабробосанском митрополиту Сави Косановићу, да са свим верницима пређе на Унију. *Исто*, 496.

¹⁵ Епископ Никодим Милаш ову расправу посветио је одбрани свог става о положају Православне цркве у Босни и Херцеговини. Чињеница да је један од припадника клера друге помесне цркве, Буковинско-далматинске митрополије, иначе бескомпромисан у одбрани православља, морао да у њој одбацује и оптужбе о приближавању унији, јер је једна струја чак и патријарха и карловачког митрополита Германа Анђелића оптуживала да је превише близак властима, показује каква је била атмосфера у окупираним покрајинама. Н. Милаш, *нав. дело*, *passim*.

коначне речи у избору митрополита у Босни и Херцеговини, као што је то био случај и са римокатоличким бискупима. Рукоположење и устоличење митрополита остали су у домену духовне власти Патријаршије, која им је слала и Свето миро. То је, међутим, био само формалан однос. Васељенски патријарх Јоаким III је, по слову тог уговора, од Аустроугарске добијао 58.000 пјастера годишње. Митрополити у Босни и Херцеговини (дабробосански, зворничко-тузлански, и херцеговачко-захумски) и даље су помињали његово име приликом Службе Божје у црквама. Рукоположење и устоличење митрополита вршено је по пракси Васељенске патријаршије, али тек пошто би они били именовани од владара окупационе силе.¹⁶

Поменути уговор је склопљен тајно, а детаље о томе је, још док су преговори аустроугарских власти и Патријаршије трајали, Србима први обелоданио херцеговачки митрополит Игњатије Икономидис (1875–1888), чиме је себе практично осудио на смењивање са архијерејског престола.¹⁷ По склапању Конвенције, аутономија деловања православних митрополита, али и црквено-школских општина, значајно је умањена.

Рад Српске православне црквено-школске општине у Мостару је обновљен 1888, уз тешке компромисе, на које су мостарски православни Срби морали пристати, уколико су желели да она уопште постоји. По тим условима, општинским седницама је присуствовао представник власти, а њена делатност била је сведена на питања мостарских парохија и школа, док јој је обједињавање и представљање других општина у Херцеговини било забрањено. Из ранијих права Општине искључена су и она која су, по својој природи, била у искључивој надлежности митрополита, али су Уредбом из 1835. пренета на њу (избор свештеника мостарске цркве, немогућност њихове смене без пристанка општине, одлука о упису деце у вероисповедне школе). Уредба из 1835. је тако практично поништена, иако се у неким случајевима Општина и даље позивала на њу. Изјава лојалности Општине окупационим властима такође је била обавезна. Као уступак, окупациона власт прихватила је српско национално име у њеном називу, с тим што је то више посматрала као изузетак који би, практично, био сматран интерним чином. Међутим, за мостарске православне Србе, и то је у датим околностима био успех.¹⁸

¹⁶ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 492–493; Б. Мацар, *нав. дело*, 33–34.

¹⁷ Б. Мацар, *нав. дело*, 35; М. Савић, *Митрополит Игњатије Икономидис (1875–1888) и Херцеговачки устанак 1875–1878*, Видослов, саборник епархије Захумске и Херцеговачке 57 (Требиње 2012) 107.

¹⁸ Б. Мацар, *нав. дело*, 127, 131; Н. В. Радосављевић, *Ниже дужности у обновљеној црквеношколској општини у Мостару*, 413–414.

Српска православна црквено-школска општина у Мостару обновила је рад на скупштини одржаној 1. (13) фебруара 1888. године. Од тада се, на основу записника са скупштинских заседања и заседања Одбора општине (у даљем тексту ЦШО; Општина) може континуирано пратити њена делатност. За разумевање односа Општине према митрополитском питању од посебног значаја су управо записници њеног првог сазива по обнови (јануар 1888 – јануар 1891).¹⁹

Митрополит Игњатије Икономидис је и у тренутку обнове рада Општине 1888, био на челу Херцеговачко-захумске митрополије, док му је секретар био Србин, архимандрит Леонтије Радуловић. Митрополит Игњатије је рођен 1828. на острву Митилени. Отац Јован био је свештеник. Године 1852. видински митрополит Пајсије рукоположио га је за ђакона, што указује на то да је вероватно као млад дошао у словенске области Балкана, где је временом стекао увид у прилике у њима. Године 1863. је завршио патријаршијску академију на Халки. У чин јеромонаха рукоположен је у Цариграду 1866, а потом произведен у чин архимандрита. Митрополијски чин добио је 1868, када је, са титулом *митрополит принциољски*, постао викарни епископ пловдивског митрополита Панарета.²⁰ Пошто је митрополит Панарет пловдивски као један од заговорника стварања аутокефалне Бугарске цркве дао оставку²¹, Игњатије је напустио Пловдив и добио на управу Нишку митрополију. Међутим, и Пловдивска и Нишка митрополија иницијално су ушле у састав Бугарске егзархије, па је није ни могао преузети.²² За херцеговачког митрополита био је изабран 1875, у време када је припреман и подигнут устанак против османске власти.²³ Митрополит Игњатије се, по наредби османских власти, посланицама обраћао свештенству и верницима, позивајући их на мир и оданост властима, које су у међувремену прокламовале нове реформе. Народ је правилно разумео његове поруке,

¹⁹ Н. В. Радосављевић, *Ниже дужности у обновљеној црквеношколској општини у Мостару*, 414.

²⁰ М. Савић, *нав. дело*, 105–106.

²¹ П. Божинов, *Панарет Пловдивски*, Кой кој е сред българите XV–XIX в., приредио И. Тодев, *София* 2000, 203–204.

²² За нишког митрополита Црквено-народни сабор је изабрао архимандрита Виктора Чолакова, који је у Нишу био на челу хиландарског метоха. Хр. Темелски, *Църковно-народният сабор 1871. г.*, Архивите говорят 15 (София 2011) 461; Н. Радосављевић, *Шест портрета православних митрополита 1766–1891*, Београд 2009, 91.

²³ На челу Херцеговачке митрополије Игњатије Икономидис је наследио митрополита Прокопија II, Исти, *Херцеговачки митрополити 1766–1878*, *Историјски часопис* 57 (2008) 195.

као и одговорност коју је показао, али су догађаји брзо надишли његове могућности, јер је дошло до уласка Кнежевине Србије и Кнежевине Црне Горе у рат против Османског царства.²⁴

Митрополит Игњатије Икономидис се и по успостављању аустроугарске окупационе власти у Босни и Херцеговини трудио да заштити вернике. Међутим, иако добро упућен у нову ситуацију, он сигурно није могао да се из једног државног поретка, у суштини заосталог и још увек у процесу реформи наметнутих од врха власти, одмах прилагоди новом, битно другачијем и уређенијем, у коме није било милетског система, али су националне слободе гушене управо у окупираним покрајинама. Отпор који је пружао аустроугарским властима био је вишеструк: био је противник било каквог уступка Васељенске патријаршије држави у погледу именованја и контроле делатности митрополита, као и ограничавања црквене аутономије. И верске манифестације које је предводио, попут богојављенског освећења воде на Неретви, новим властима су такође показивале његову бескомпромисну природу. Таква његова активност допринела је да херцеговачки православни Срби по први пут потпуно виде свој интерес у опстанку у оквирима Васељенске патријаршије, иако су раније према томе имали одређен отклон. Митрополит се снажно противио и издвајању Пљеваља и Пријепоља из састава Херцеговачке митрополије. То су били разлози због којих је власт свакако планирала да га замени. То што је на челу Херцеговачке митрополије остао све до 1888. године, добрим делом је било из разлога што је својим духовним ауторитетом могао да допринесе смиривању ситуације после устанка 1882. године и распуштања Црквено-школске општине у Мостару.²⁵

У записницима са састанка обновљене Општине, који су уредно вођени од 29. марта 1888. нема помена митрополита Игњатија Икономидиса. Изложен сталним притисцима, он је те године понудио оставку и већ 15. фебруара био пензионисан, што је заправо био неутралан назив за разрешење са дужности. Међутим, он није напустио Мостар и Херцеговину све до 2. (14) маја 1888, дан пошто је рукоположен нови херцеговачки митрополит Леонтије Радуловић.²⁶ Како није сачуван

²⁴ *Историја српског народа*, V/1, 518 (М. Екмечић).

²⁵ Мостарска Српскоправославна црквено-школска општина распуштена је јер је сматрана једним од идејних покретача устанка 1882. Б. Маџар, *нав. дело*, 121; Д. Вејић, *нав. дело*, 171–173.

²⁶ С. Вуковић, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996, 192.

записник са прве скупштине обновљене ЦШО Мостар, не може се са сигурношћу утврдити да ли је, као представник највише црквене власти, био присутан на њој, као што је то касније био случај са другим митрополитима. Представници Општине су са њим остали у блиској вези, што потврђује и његов свечани испраћај из Херцеговачко-захумске митрополије. Али, они су очигледно избегавали да формално наглашавају ту везу. Јер, није само митрополит био у немилости власти, већ и највећи број чланова ЦШО Мостар. Већина њих била је хапшена и затварана и од османских и од аустроугарских окупационих власти, укључујући и архимандрита Леонтија Радуловића, а тежак компромис којим је обновљен рад Општине могао је бити нарушен уколико би се на општинским седницама изражавала јавна захвалност митрополиту Игњатију.²⁷ Дистанциран однос према митрополиту Игњатију показивао је и „Дабробосански Источник“ гласило Православне цркве у Босни и Херцеговини, покренуто 1887. године. Иако је пре свега доносио вести везане за Дабробосанску митрополију, у њему су биле заступљене и вести из других митрополија у окупираним покрајинама, па чак и из иностранства. На самом крају треће свеске за март 1888. године, дата је кратка информација да је „његово царско и краљевско апостолско величанство благоизвољело премилостиво примити оставку митрополита у Мостару, господина Игњатија“, а коју је уважио и васељенски патријарх Дионисије V.²⁸

Оставком митрополита Игњатија отворено је питање његовог наследника, које је на седници Општине први пут поменуто 3. (15) априла 1888. године. Тада је закључено да у најави власти о предстојећем именовану новог митрополита Општина види царску милост и наклоност, па су одређени и чланови депутације који ће затражити пријем код цара Франца Јозефа I и то му лично пренети.²⁹ На истој седници помиње се и „господин архимандрит“, који је тада предложио да се у новој цркви направи један амвон.³⁰ Већ на седници одржаној 9. (21)

²⁷ Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 500; Б. Маџар, *нав. дело*, 121; D. Verić, *нав. дело*, 171–173.

²⁸ У истом акту наводи се да је привремена управа над епархијом поверена архимандриту Леонтију Радуловићу. *Дабробосански источник* 3 (Сарајево 1888) 48.

²⁹ За чланове депутације одређени су председник Мијат Радовић, потпредседник Димитрије Билић и као тумач учитељ и записничар Никола Љ. Мештеровић. ЦШО Мостар, записник бр. 3 за 1888.

³⁰ Иако се не помиње његово име, свакако се радило о архимандриту Леонтију Радуловићу, секретару митрополита Игњатија Икономидиса. ЦШО Мостар, записник бр. 3 од 3. (15) априла 1888. године.

априла 1888, саопштена је одлука Франца Јозефа I о именовању архимандрита Леонтија Радуловића за новог херцеговачко-захумског митрополита, који је био кандидат са подршком народа.³¹ Општина је с правом разумела да је та одлука, саопштена од представника власти, саветника Милера, била коначна, и да је рукоположење и устоличење изабраног кандидата од стране сабора архијереја Васељенске патријаршије била само формалност. Леонтијево именовање могло се тумачити и као корак окупационих власти ка изградњи бољих односа са православним Србима у Херцеговини, јер је нови митрополит био један од активних учесника у отпору мерама које су оне претходно доносиле. Власти су, међутим, биле мишљења да је његов боравак у затвору утицао на то да постане знатно помирљивији.³²

Новопостављени митрополит био је сестрић угледног архимандрита Јоаникија Памучине, а његов национални рад био је видљив још у време Херцеговачког устанка 1852–1862, када је једно време био писар устаничког вође Луке Вукаловића. По избијању неспоразума устаничког врха са Црном Гором отишао је у Дубровник, а потом је провео извесно време у Задру, где је употпунио своје образовање. По склапању мира османских власти са устаницима 1862, постао је ефимер (парох) при цркви у Мостару. Османске власти су га у време Велике источне кризе поново ухапсиле и интернирале у Африку, одакле је успео да побегне, и у Дубровнику проведе време до 1879, када је у новим околностима постао архимандрит и секретар митрополита Игњатија Икономидиса. Аустроугарске окупационе власти су га ухапсиле 1882.³³

Нови митрополит је до тада сарађивао са већином чланова ЦШО Мостар. Општина је у њему видела најбољи могући избор, а њени чланови су се надали да је то значило одређено попуштање власти. ЦШО Мостар је у наредном периоду учествовала у припремама за рукоположење и устоличење новог митрополита, и пропратила највећи део активности око тога. На седмој седници Општине од 27. априла (9. маја) 1888, новом митрополиту је, због предстојећих великих трошкова, одобрена позајмица од 1.000 форинти из благајне манастира Житомислића.³⁴ Без обзира на то што канонско рукоположење и устоличење још увек нису били извршени, Општина је у својим записницима Леонтија Радуловића већ називала „високопреосвећени митрополит.“ На наредној, осмој седници, одржаној

³¹ ЦШО Мостар, записник бр. 5 од 9. (21) априла 1888. године.

³² Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 500; С. Вуковић, *нав. дело*, 286.

³³ С. Вуковић, *нав. дело*, 286.

³⁴ ЦШО Мостар, записник бр. 7 од 27. априла (9. маја) 1888. године.

само дан касније, чланови Општине су обавештени да се на свечаностима око његовог рукоположења и устоличења очекују угледне званице, за чији се дочек и смештај треба побринути. Најављен је долазак дабробосанског митрополита Ђорђа Николајевића, затим зворничко-тузланског митрополита Дионисија Илијевића, као и царског комесара барона Апела. Општина је одлучила да их што свечаније дочека, сматрајући их својим гостима, да се у њихову част приреди бакљада, а да почасне говоре одржи њен члан Војислав Шола.³⁵

Ни у овом записнику нема помена пензионисаног митрополита Игњатија Икономидиса, чије се учешће у предстојећим црквеним обредима подразумевало, због тога што је Васељенска патријаршија практиковала да сабор архијереја који рукополаже новог кандидата у епископски чин има бар три члана, мада су то по потреби могла да ураде и два лица у том чину.³⁶ Митрополит Игњатије је 1. (13) маја 1888. учествовао у сабору који је Леонтија Радуловића рукоположио и устоличио, а већ сутрадан је свечано испраћен од народа према Метковићу, одакле је, преко Дубровника, кренуо у Цариград, како би се ставио на располагање Васељенској патријаршији.³⁷ У петој свесци *Дабробосанског источника* за мај 1888, наводи се кратка информација да је посвећен нови херцеговачко-захумски митрополит Леонтије Радуловић, од сабора архијереја који су чинили дабробосански митрополит Ђорђе Николајевић, као патријархов изасланик, зворничко-тузлански митрополит Дионисије Илијевић и „бивши умировљени митрополит херцеговачки г. Игњатије.“ У том акту се каже да је избор био канонски, између три кандидата, иако је нови митрополит био већ именован од цара Франца Јозефа I.³⁸ И док је у истом броју *Дабробосанског источника* велики простор дат „Црквеној вјероисповедној обавези“ Леонтија Радуловића, затим писму које је он упутио васељенском патријарху Дионисију V, окружници упућеној свештенству и народу Херцеговачко-захумске митрополије и „Бесједи“ коју је по посвећењу пред народом изговорио поглавару Земаљске владе, барону Апелу³⁹, у записницима Општине о томе нема пуно речи.

Ни на деветој седници Општине, одржаној 3. (15) маја 1888, нема помена о тек извршеном рукоположењу и устоличењу новог митрополита

³⁵ ЦШО Мостар, записник бр. 8 од 28. априла (10. маја) 1888. године.

³⁶ Н. В. Радосављевић, *Аутономија Православне цркве у Кнежевини Србији и арондација епископија 1831–1836*, Истраживања 25 (Нови Сад 2014) 244–245.

³⁷ С. Вуковић, *нав. дело*, 192.

³⁸ *Дабробосански источник* 5 1888 (Сарајево 1888) 65.

³⁹ *Исто*, 65–68.

Леонтија.⁴⁰ На наредној, десетој седници, Општина је само кратко примила к знању да се митрополит Леонтије Радуловић захвалио на „свесрдном труду око посвећења и инсталације његове“. Општина је на то кратко одговорила да је извршила једну од својих „најпријатнијих дужности.“⁴¹ Скроман коментар, као и непомињање бившег митрополита Игњатија у било ком смислу, могао је бити и израз чињенице да је свакој од наведених седница Општине присуствовао и представник власти, у овом случају полицијски пристав Тодоровић. Први следећи помен Херцеговачко-захумске митрополије била је молба Општине изнета на двадесет осмој седници од 18. (30) августа 1888, адресирана на њу, да огласи упис ђака у нову школску годину. Без много расправе то је усвојено и молба је упућена, али се из записника не види њен садржај, јер је њено састављање по устаљеном обичају поверавано писару (перовођи), уједно и школском управитељу, а потом је одлагано у општинску архиву.⁴² И на овом примеру се види колико је, када се ради и о питањима из просветне делатности, умањена аутономија Општине, и практично пренета вишој духовној власти. Српске основне вероисповедне школе имале су, као и у другим деловима Аустроугарске, световне и духовне садржаје, одобрене од надлежних власти. У османско време митрополити се нису превише мешали у њихов рад. Међутим, на овом примеру јасно је да је, после окупационих власти, одлучујућа реч о упису деце поново била на Митрополији, а не на Црквено-школској општини.

Митрополија се за живота Леонтија Радуловића помиње и на следећој, двадесет деветој седници, одржаној 21. августа (2. септембра) 1888, на којој је предложено да се откупи кућа Саве Јелачића. Та, очигледно добра грађевина би, по замисли чланова Општине, могла да буде нова митрополитска резиденција, од чега би Општина остваривала додатне приходе. Поред тога, као разлог куповине куће, помиње се и недостатак станова за учитеље.⁴³

Митрополит Леонтије Радуловић се у записницима Општине поново помиње тек пошто је преминуо, на тридесет седмој седници одржаној 15. (27) октобра 1888. године.⁴⁴ На тој седници је донета одлука

⁴⁰ ЦШО Мостар, записник бр. 9 од 3. (15. маја) 1888. године.

⁴¹ ЦШО Мостар, записник бр. 10 од 3. (15) маја 1888. године.

⁴² ЦШО Мостар, записник бр. 28 од 18. (30) августа 1888. године.

⁴³ ЦШО Мостар, записник бр. 29 од 21. августа (2. септембра) 1888. године.

⁴⁴ Митрополит Леонтије Радуловић умро је од туберкулозе 12. (24) октобра 1888. С. Вуковић, *нав. дело*, 286.

да гробница преминулог митрополита буде у новој мостарској цркви.⁴⁵ У десетој свесци за октобар 1888. године је и „Дабробосански источник“ на првој страни објавио читуљу. У њој је наведено да је митрополит преминуо 12. (24) октобра 1888, у педесет трећој години живота, у два часа и тридесет минута по поноћи, као и то да је пре смрти примио Свето причешће. У читуљи се такође наводи да је опело извршено 16. октобра у новој цркви у Мостару, и да је митрополит сахрањен у гробници на њеној средини.⁴⁶ Општина и црквене власти су у доношењу одлуке о месту сахране митрополита деловали потпуно сагласно.

У наредним бројевима *Дабробосанског источника* објављиване су вести о парастосима и беседама у спомен покојног митрополита Леонтија Радуловића. Помени су одржани у манастиру Милешева⁴⁷ и у Богословији у Рељеву, у којој је беседу одржао један од њених најбољих ученика, ђак трећег разреда Јово Мостарица, свакако и сам Херцеговац.⁴⁸

И о наследнику митрополита Леонтија Радуловића одлуку је такође донела аустроугарска окупаторска власт. За администратора је постављен архимандрит Серафим Перовић, који је потом именован и за митрополита. Вест о томе објављена је у *Дабробосанском источнику*, у свесци број шест од 15. (27) марта 1889.⁴⁹ Већ као администратор, а потом као именовани митрополит, Серафим Перовић издавао је окружнице и посланице свештенству и верницима, које су повремено објављиване у том гласилу.

У записницима Општине Серафим Перовић се први пут помиње као администратор Херцеговачко-захумске митрополије на њеној тридесет деветој седници од 2. (14) новембра 1888, на којој је у том својству лично присуствовао, и дао сагласност за постављање свештеника Саве Пјешчића за привременог, трећег мостарског пароха.⁵⁰ Међутим, већ на четрдесет првој седници Општине, одржаној 13. (25) новембра 1888, он је одбио да потврди одлуку Општине да се трећа мостарска

⁴⁵ ЦШО Мостар, записник бр. 37 од 15. (27) октобра 1888. године.

⁴⁶ *Дабробосански источник* 10 (Сарајево 1888) 145.

⁴⁷ Говор на парастосу у Милешеву, једном од најзначајнијих манастира Херцеговачке митрополије одржао је учитељ Ђ. Поповић. *Дабробосански источник* 11–12 (Сарајево 1888) 192.

⁴⁸ *Дабробосански источник* 4 (Сарајево 1889) 49–50.

⁴⁹ Поред одлуке о именовању и честитања цара и краља, у овом броју дата је и опширна биографија Серафима Перовића. *Дабробосански источник* 6 (Сарајево 1889) 81–83.

⁵⁰ ЦШО Мостар, записник бр. 39 од 02. (14) новембра 1888. године.

парохија додели Сави Пјешчићу, што је, како је у записнику наведено, примљено „са негодовањем.“⁵¹ И на овом примеру види се да је Уредба из 1835. о аутономним правима Општине престала да важи. Митрополијски администратор није прихватио могућност да Општина бира и поставља свештенике у мостарским парохијама, што је раније било правило, већ је био одлучан у заштити својих архијерејских права, сматрајући с разлогом да се ради о питању искључиво из домена духовне власти коју је представљао. Негодовање Општине због тога није имало никаквог значаја. Ипак, своје дугогодишње саборце из борби за права православних Срба у Херцеговини, а који су чинили састав Општине, администратор Серафим Перовић је поштовао, и није пропуштао прилику да их обавешава о одлукама које је доносио. На четрдесет четвртој седници од 11. (23) децембра 1888, он је Општину обавестио о томе да је привремену управу над манастиром Житомислићем, који је био у њеном саставу, поверио јеромонаху Симеону Тодоровићу, чији чин се не наводи, док је игумана Христифора позвао на одговорност, мада се из записника не види разлог за то.⁵²

Администратор Серафим Перовић присуствовао је и годишњој скупштини ЦШО Мостар 17. (29) јануара 1889. на којој је, поред текућих питања и усвајања рачуна за претходну годину, покренуто и питање подизања гробнице митрополита Леонтија Радуловића.⁵³ Кроз истрајавање Општине на подизању споменика, али и неопходност да о томе свој суд дају државне власти, добро се видело колико су јој могућности деловања ограничене. Питање подизања споменика митрополиту Леонтију, прикупљање прилога за то, све до утврђивања и одобравања његовог изгледа и натписа на њему, трајало је дуго, до 18. (30) октобра 1890. године. У то су били укључени и мостарска и друге херцеговачке црквено-школске општине, представници власти, као и сам администратор, а потом и митрополит Серафим Перовић.

Скупштина ЦШО Мостар је одлучила да се подизање споменика изврши „уз прилог српског православног народа херцеговачког, који ће на прилагање законитим путем позвани бити, те према стигнутим прилозима да се и споменик узвишен изнад пода црквеног подигне.“⁵⁴ Из овог записника види се да је у том подухвату Општина имала водећу улогу, с намером да на начин који подразумева поштовање одлука

⁵¹ ЦШО Мостар, записник бр. 41 од 13. (25) новембра 1888. године.

⁵² ЦШО Мостар, записник бр. 44 од 11. (23) децембра 1888. године.

⁵³ ЦШО Мостар, записник бр. 53 од 17. (29) јануара 1889. године.

⁵⁴ На истом месту.

земаљских власти то дело заврши уз помоћ других црквено-школских општина у Херцеговини, односно у Херцеговачко-захумској митрополији. Већ на следећој, педесет четвртој седници Општине, одржаној 19. (31) јануара 1889, решено је да се преко Котарског уреда у Мостару затражи дозвола Земаљске владе за прикупљање прилога.⁵⁵ У међувремену, марта 1889, архимандрит Серафим Перовић именован је за херцеговачко-захумског митрополита,⁵⁶ па је ЦШО Мостар заједно са њим деловала на подизању споменика митрополиту Леонтију. Међутим, на одговор државних власти по молби Општине за подизање споменика чекало се све до 27. априла (9. маја) 1889, када је на седамдесет осмој седници прочитан акт Котарског уреда којим се допушта сакупљање прилога.⁵⁷ У истом записнику се наводи и да је одлучено да се митрополит замоли да позове свештенство на прикупљање прилога, а да ће Општина „братским начином“ на то позвати друге црквено-школске општине. То јасно указује на ограничене могућности мостарске општине у односу на стање пре 1878. године. Јер, она није могла да упути обавезујући позив чак ни свештеницима мостарске цркве, нити да битно утиче на остале општине да јој се придруже. Али, то право је имао митрополит, који је представљао највишу духовну власт.

Даљи поступци Општине по питању подизања споменика митрополиту Леонтију били су више техничко питање. На њеној осамдесет првој седници, одржаној између 4. (16) и 14. (26) маја 1889⁵⁸, прочитан је текст окружнице којом се позива на прикупљање прилога за споменик митрополиту Леонтију, и донета је одлука да се она штампа у сто примерака.⁵⁹ На седници одржаној 20. августа (1. септембра) 1889, усвојен је нацрт споменика, али се из записника не види ко је био његов аутор. Унет је и додатак да се на мермерној плочи, на њеној горњој страни, угравира и архијерејска митра.⁶⁰ На деведесет деветој седници изабрана су два члана Одбора ЦШО Мостар који су одређени за прикупљање прилога (потпредседник Димитрије Билић и члан Војислав Шола).⁶¹ Прикупљање прилога од тада је вршено брзо, а на сто шеснаестој седници Општине прочитан је и допис Митрополије да је, преко

⁵⁵ ЦШО Мостар, записник бр. 54 од 19. (31) јануара 1889. године.

⁵⁶ *Дабробосански изворник*, св. 6 (Сарајево 1889) 81.

⁵⁷ ЦШО Мостар, записник бр. 78 од 27. априла (9. маја) 1889. године.

⁵⁸ У записнику није наведен датум одржавања ове седнице.

⁵⁹ ЦШО Мостар, записник бр. 81 из маја 1889. године.

⁶⁰ ЦШО Мостар, записник бр. 91 од 20. августа (1. септембра) 1889. године.

⁶¹ ЦШО Мостар, записник бр. 99 од 19. (31) октобра 1889. године.

подручних свештеника, прикупљено 232,24 форинте.⁶² Тај податак указује да су ЦШО Мостар и Херцеговачка митрополија прикупљале прилоге посебно, али свакако у међусобном договору и са истим циљем, да споменик митрополиту Леонтију Радуловићу што пре буде готов. У тај посао била је укључена и српска општина у Трсту, у којој су Мостарци имали значајну улогу. Тако је трговац Аничих из Трста послао писмо Општини које је садржало и текст који је требао да буде уклесан на споменику, а који је Општина прихватила и одлучила да га поднесе на одобрење Котарском уреду у Мостару.⁶³ И та чињеница указује на ограничене могућности Општине, али и саме Митрополије, јер је чак и натпис на надгробном споменику митрополита Леонтија морао да буде одобрен од власти. Котарска власт није око тога правила проблем, али сама чињеница о неопходности такве сагласности говори о томе колики је био њен утицај на црквене и друге послове православних Срба у окупираним покрајинама.⁶⁴ Убрзо после тога приступљено је изради споменика, који је био завршен до септембра те године. На седници Општине од 20. септембра (2. октобра) 1890, усвојен је предлог да се његово освећење обави 14. (26) октобра исте године, и да се на ту свечаност позову представници свих црквено-школских општина из Херцеговачке митрополије, које су помогле његово подизање. О том предлогу требало је обавестити Котарски уред и саму Митрополију.⁶⁵ На том питању поново се могла видети неусклађеност деловања Општине и највише духовне власти, јер ју је митрополит Серафим Перовић писмено обавестио да она нема права да позива госте на ту свечаност, већ да је то у његовој искључивој надлежности. Развлашћена Општина могла је само да прими на знање митрополитову одлуку.⁶⁶ Натпис на гробу митрополита Леонтија Радуловића је гласио:

Стопама мученика за вјеру и слободу,
Ступаше храбром душом прегорев земна блага,
Спасење и блаженство искаше српском роду,
Голготу за се прими, она му бјеше драга, патничком праху спомен, а
вјечност својој души слѣдбеник Спаса стече,

⁶² ЦШО Мостар, записник бр. 116 од 11. (23) јануара 1890. године.

⁶³ ЦШО Мостар, записник бр. 129 од 1. (13) марта 1890. године.

⁶⁴ ЦШО Мостар, записник бр. 134 од 29. марта (10. априла) 1890. године.

⁶⁵ ЦШО Мостар, записник бр. 162 од 20. септембра (2. октобра) 1890. године.

⁶⁶ ЦШО Мостар, записник бр. 164 од 7. (19) октобра 1890. године.

И ово хладно стијење, строшиће љуто вријеме,
Ал Српство док устраје, Његово име свијетло славиће Васкрсење.
Благодарна Херцеговина.⁶⁷

Када је реч о Леонтијевом наследнику, митрополиту Серафиму Перовићу, ЦШО Мостар је његов избор од Франца Јозефа I такође тумачила као израз спремности на договор са српским народом у Херцеговини. Углед у народу Серафима Перовића, архимандрита манастира Житомислића, био је несумњив. Серафим је рођен у селу Горици код Требиња 22. јуна (4. јула) 1827, од оца Јова и мајке Анице. Световно име му је било Сава. Школовање је започео у манастиру Дужи, чији је игуман био његов стриц Партеније. Замонашио га је тадашњи херцеговачко-захумски митрополит Јосиф 1848. у Љубомирској цркви код Билеће. Убрзо потом постао је јеромонах.⁶⁸ На школовање у Београдску богословију отишао је 1853. Боравио је и у фрушкогорским манастирима, а у Дужи се вратио 1857. Кратко време био је учитељ у Мостару, а 1858. је постао прво настојатељ, а потом и игуман манастира Житомислића. Због прикупљања милостиње за манастир је путовао у Кнежевину Србију и у Русију, у којој је провео две године. Примљен је од руског цара Александра II, и одликован златним напрсним крстом. У Житомислић се вратио 1866.⁶⁹ Због рада који је окарактерисан као антидржавни, османске власти су га осудиле на доживотну робију, коју је издржавао у Фезану (1871–1876), одакле је ослобођен интервенцијом руске дипломатије. Године 1877. придружио се устаницима у Херцеговини, а једно време (1878) је провео и на Цетињу.⁷⁰ По аустроугарској окупацији 1878. посветио се манастирским пословима. Био је секретар митрополиту Леонтију Радуловићу. Серафим Перовић је остао на челу Херцеговачко-захумске митрополије до смрти, 17. (29) фебруара 1903.⁷¹ У делу српске историографије је приказан као човек који се по избору за митрополита променио и подржавао одлуке Земаљске

⁶⁷ http://www.spc.rs/sr/mitropolit_leontije_radulovic_1835-1888; Приступљено 17. 4. 2016. На фотографији споменика којом располажем, међутим, не виде се последње речи „захвална Херцеговина“. Споменик митрополита Леонтија Радуловића је уништен када је Саборна црква у Мостару срушена од усташких паравојних формација у грађанском рату у Босни и Херцеговини 1992. године.

⁶⁸ П. Ј. Поповић, *Серафим Перовић, Архиепископ и митрополит херцеговачко захумски, његово посвећење и прва каноничка визитација*, Сарајево 1890, 5–6.

⁶⁹ *Исто*, 6–7; С. Вуковић, *нав. дело*, 441.

⁷⁰ П. Ј. Поповић, *нав. дело*, 7.

⁷¹ С. Вуковић, *нав. дело*, 441.

владе у Сарајеву, што је народ временом удаљило од цркве.⁷² Остаје, међутим, отворено питање шта би била алтернатива да је Серафим Перовић и са новим властима изабрао пут отворене конфронтације, коју је било склоно да подржи једно крило у ЦШО Мостар.

Архимандриту Серафиму Перовићу, администратору Херцеговачке митрополије, ЦШО Мостар је указала велике почести, показујући тиме да је била задовољна његовим именовањем за новог митрополита. На седници Општине одржаној 23. марта (4. априла) 1889, прочитан је телеграм (*брзојав*) који јој је он упутио, обавестивши њене чланове да је био примљен код цара Франца Јозефа I у Бечу, и да ће се преко Трста вратити у Мостар.⁷³ Општина је већ тада могла да претпостави да ће архимандрит Перовић бити нови митрополит, али је он није обавестио и о току разговора са царем. Три дана касније, 26. марта (6. априла) 1889, одржана је 71. седница Општине на којој је саопштено да се припрема свечани дочек „новонаименованог митрополита, његовог високопреосвештенства господина Серафима Перовића.“ У овом записнику описан је читав низ припрема за његов свечани дочек. Од котарског предстојника Фоглара затражено је да се за тај дан обезбеди бесплатан железнички превоз од и до манастира Житомислића, или да се цена смањи за половину, као и да деца са учитељима изађу на станицу, и да једно од њих пригодним говором поздрави новог митрополита.⁷⁴ О томе да је дочек новог митрополита био знатно свечанији него када је реч о његовом претходнику, Леонтију Радуловићу, сведоче и каснији записници са општинских седница. Новоизабрани митрополит је показао велику захвалност Општини на дочеку.⁷⁵ Општина је с његове стране обавештена да ће се посвећење за митрополита обавити на Томину недељу, 16. (28) априла, и позвао њене чланове да у тој свечаности учествују, што је потпуно прихваћено.⁷⁶

У делатности митрополита Серафима Перовића на почетку његове управе нема података о већем сукобу са ЦШО Мостар. Поред *Дабробосанског источника*, његове окружнице слате су и црквено-школским општинама, а из њих се већ тада могло закључити да се у многим питањима од важности за православни српски народ он

⁷² Исто, 441; Ђ. Слијепчевић, *нав. дело*, 501–509; Т. Крајчајић, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903*, Sarajevo 1987, 367–384; Б. Маџар, *нав. дело*, passim.

⁷³ ЦШО Мостар, записник бр. 70 од 23. марта (4. априла) 1889. године.

⁷⁴ ЦШО Мостар, записник бр. 71 од 26. марта (7. априла) 1889. године.

⁷⁵ ЦШО Мостар, записник бр. 72 од 2. (14) априла 1889. године.

⁷⁶ ЦШО Мостар, записник бр. 73 од 6. (18) априла 1889. године.

определио да, без нарушавања црквених канона, колико је то могуће сарађује са државним властима. Општина је на седамдесет четвртој седници детаљно описала план активности око митрополитовог рукоположења и устоличења: прво је одређена депутација састављена од угледних првака, на челу са протопрезвитером и старим устаничким војводом Богданом Зимоњићем, која је требало да посети царско-краљевског комесара, такође најављеног за те свечаности. На капији црквене порте сачекала би га четири угледна члана, а ред у цркви током обреда надгледали би сви чланови Општине, док би при самом обреду, као и у каснијим свечаностима, учешће узело и Српско пјевачко друштво „Гусле“.⁷⁷ На Томину недељу, 16. (28) априла 1889, извршено је рукоположење и устоличење митрополита Серафима Перовића, уз учешће дабробосанског митрополита Ђорђа Николајевића, зворничко-тузланског митрополита Дионисија II Илијевића и бококоторског епископа Герасима Петрановића, и присуство високих државних званичника, бројног свештенства и верника. Његова архијерејска титула била је „Божјом милошћу српско-православни архиепископ мостарски, митрополит херцеговачко-захумски и егзарх Горње Мизије“, незнатно измењена у односу на његове претходнике из времена османске власти.⁷⁸

ЦШО Мостар примила је, као један од важних организатора свечаности рукоположења и устоличења новог митрополита, и писану захвалност других општина у Босни и Херцеговини, али и изван њих (Трст, Задар).⁷⁹ Убрзо по увођењу у дужност, Серафим Перовић је Општини слао Окружнице, којима је настављао са увођењем реда у свештенство, затим у брачно право православних (увео је по угледу на Карловачку митрополију трократно оглашавање брака)⁸⁰, а у питањима на коју је Калајев режим био нарочито осетљив показао се као успешан преговарач. Увидевши да у самој Општини постоји подела на умерено крило, и друго, склоније јачем отпору окупационој власти, чији су припадници оставши у мањини поднели оставке, замолио их је да се раздор превазиђе и да их они, „у интересу братске слоге“ повуку, што је

⁷⁷ ЦШО Мостар, записник бр. 74 од 11. (23) априла 1889. године.

⁷⁸ О рукоположењу и устоличењу митрополита Серафима Перовића, као и о његовој првој канонској визитацији Херцеговачко-захумске митрополије, опширније П. Ј. Поповић, *нав. дело*, *passim*.

⁷⁹ ЦШО Мостар, записник бр. 76 од 20. априла (2. маја) 1889. године.

⁸⁰ ЦШО Мостар, записник бр. 80 од 4. (16) маја 1889. године; ЦШО Мостар, записник бр. 83 од 14. (26) маја 1889. године; Ј. Радосављевић, *Демографске прилике у селу Ченеј од 1779. до 1800. године*, Српске студије 5 (2014) 38–39.

и учињено. Исто тако, обавестио је Општину да је од војних власти затражио да се за чуваре Христовог гроба о Васкрсу 1889, одреде војници из редова Херцеговачког батаљона.⁸¹ Из записника са 84. седнице Општине од 21. маја (2. јуна) 1889, такође се види да је уредио и питање парастоса који би се одржао на Видовдан за погинуле косовске јунаке.⁸²

Митрополит Серафим Перовић се одазивао на позиве Општине да присуствује њеним седницама уколико би то захтевале потребе, или да у случају спречености писмено комуницира с њом у циљу решавања проблема од народног интереса. Случај манастира Житомислића, који је у погледу свакодневног функционисања, као и школе у њему, био део ЦШО Мостар, док су именовање и разрешење његових старешина били у митрополитовој надлежности, добри су примери за то. Тако је Општина, на седници одржаној 10. (22) маја 1890, одлучила да митрополита Серафима „ради споразума у некијем стварима у сједницу за недјељу позове.“⁸³ Митрополит се није одмах одазвао том позиву, па је Општина сама спровела истрагу о акцији групе сеоских старешина око манастира, чији је циљ био да се он изузме из општинске управе и стави под њихову контролу. На сто педесет другој седници Општине, одржаној 5. (17) јула 1890, за то је окривљен „калуђер Христифор“, који је то већ једном покушао 1888, што је, како се наводи, „изравнао“ управо тадашњи митрополијски администратор Серафим Перовић. Да би се ситуација разјаснила, пред Општину је позван и игуман Симеон Тодоровић.⁸⁴ То питање је било тема и на наредним седницама, али нема никаквог трага о томе да је митрополит Серафим Перовић спречавао Општину да разјасни ситуацију, и својим ауторитетом спорна питања реши, пре свега када је реч о школи која је постојала у манастиру. Учесници тих догађаја, један ђак школе у манастиру, који је по предлогу Саве Стевића и поменутог калуђера Христифора купио потписе за његово издвајање из састава Општине, су послати митрополиту на даље одлучивање, и били су суочени са црквеним казнама.⁸⁵ Из свега наведеног може се закључити да је Митрополија сарађивала са Општином у питању манастира Житомислића.

⁸¹ ЦШО Мостар, записник бр. 73 од 6. (18) априла 1889. године.

⁸² ЦШО Мостар, записник бр. 84 од 21. маја (2) јуна 1889. године.

⁸³ ЦШО Мостар, записник бр. 143 од 10. (22) маја 1890. године.

⁸⁴ ЦШО Мостар, записник бр. 152 од 5. (17) јула 1890. године.

⁸⁵ Радило се о једном ђаку школе у манастиру Житомислић, затим Сави Стевићу по чијем је налогу он сакупио потписе за издвајање манастира из ЦШО Мостар, и јеромонаху и бившем игуману Христифору. ЦШО Мостар, записник бр. 155 од 15. (27) јула 1890. године.

Међутим, било је и другачијих ситуација. По завршетку споменика митрополиту Леонтију Радуловићу, Општина је предложила да се његово освешћење одржи 14. (26) октобра 1890, и да се на свечаност позову све црквено-школске општине из Херцеговине које су помогле његово подизање, уз закључак да се о томе обавесте Митрополија и Котарски уред.⁸⁶ На овај закључак је реаговао митрополит Серафим, обавестивши Општину да она нема право да позива представнике државних и црквених власти на ту свечаност, већ да је то у његовој надлежности. Општина је митрополитов приговор само примила на знање. На овај начин поново је показана супрематија духовне власти, и потпуно поништена Уредба из 1835. о општинској аутономији у односу на митрополита.⁸⁷ Митрополит Серафим Перовић присуствовао је и годишњој скупштини ЦШО Мостар 17. (29) јануара 1891, када се завршио мандат њеног првог сазива по обнови 1888. године. Односи између митрополита Серафима Перовића и Општине ће се, у каснијем периоду и у време њених наредних сазива, другачије развијати, и у њима ће бити присутно више неспоразума.

У току трајања првог сазива обновљене ЦШО у Мостару (јануар 1888 – јануар 1891), у кратком временском периоду су се на челу Херцеговачко-захумске митрополије (1888–1889) променила три митрополита. Сви они канонски су припадали Васељенској патријаршији, али су за разлику од првог, Грка Игњатија Икономидиса (1875–1888), наредна два били Срби из Херцеговине, Леонтије Радуловић (1888) и Серафим Перовић (1889–1903), које је, сагласно Конвенцији из 1880. године, именовао аустроугарски цар и краљ, а формално бирала и потврђивала Васељенска патријаршија. О митрополиту Игњатију, који је због бескомпромисне оданости Васељенској патријаршији брзо пао у немилост окупационих власти, нема помена у записницима обновљене Црквено-школске општине Мостар. Друга два митрополита, који су се заједно са њеним члановима борили за очување српских аутономних права, одржавали су комуникацију са Општином, с тим што су се прилагодили новим условима, у којима је Уредба о њеној аутономији из 1835. практично престала да важи, а власт архијереја постала снажнија. У новим околностима Општина је морала да се за само годину дана прилагоди комуникацији са чак три митрополита, и да са њима изгради однос поверења и сарадње. Она је највише пажње посветила сарадњи са

⁸⁶ ЦШО Мостар, записник бр. 162 од 20. септембра (2) октобра 1890. године.

⁸⁷ ЦШО Мостар, записник бр. 164 од 7. (19) октобра 1890. године.

митрополитом Серафимом Перовићем, која је у суштини тада била добра. Записници из периода првог сазива обновљене ЦШО указују и на то какав је био однос Општине према државним и црквеним властима у новим околностима, које су, што се аутономних права тиче, биле знатно другачије од прилика пред сам крај османске власти.

Nedeljko V. Radosavljević

CHURCH-SCHOOL MUNICIPALITY IN MOSTAR AND CHANGES ON THE HERZEGOVINA METROPOLITAN THRONE (1888–1889)

Summary

The Serbian Orthodox Church-School Municipality in Mostar, as one of the most reputable and financially the most stable, was established at the time of the Ottoman rule in 1835 and abolished by virtue of the decision of the Austro-Hungarian occupation authorities in 1882. The motive for the abolishment were the accusations that it was the initiator of the 1881 riot of limited scope, launched over the Military Law which envisaged the recruitment of a contingent from Herzegovina to the Austro-Hungarian army. The Municipality was restored in 1888, based on the compromise with state authorities, when its autonomy was significantly diminished. Its erstwhile rights to represent all church-school municipalities in Herzegovina and elect priests in Mostar were abolished and transferred to the Herzegovina-Zahumlje Metropolitan. At the time of the first convocation of the renewed Church-School Municipality in Mostar in 1888–1891, even three metropolitans changed on the Herzegovina-Zahumlje throne. Metropolitan Ignjatije Ikonomidis, a Greek who maintained good cooperation with the Municipality, protesting together with it over the conclusion of the unfavourable Convention between the Ecumenical Patriarchate and Austria-Hungary, was pensioned in 1888. In the same year, the authorities nominated archimandrite Leontije Radulović, who was then ordained and assumed the throne, but died only six months later from tuberculosis. In 1889, he was succeeded by archimandrite Serafim Perović, who served until his death in 1903. In its session minutes, the restored Church-School Municipality did not record data on Metropolitan Ignjatije Ikonomidis, but described in detail his relationship with his successors – Leontije Radulović and Serafim Perović. It assumed the central role in the organisation of ceremonies relating to their ordainment and enthronement, and established with them good cooperation, despite disagreements concerning jurisdiction, particularly in the case of Serafim Perović. The Municipality also organised the erection of the monument to Metropolitan Leontije Radulović in the new Cathedral Church. In the years just after its restoration, the Church-School Municipality of Mostar quickly adjusted to changes on the Herzegovina-Zahumlje Metropolitan throne, and fostered good communication with the three Metropolitans who succeeded one another at the time.

Keywords: Zahumlje-Herzegovina Metropolitanate, Mostar, Church-School Municipality, Convention, Metropolitans, minutes.

Чланак примљен: 25. 04. 2016.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 25. 08. 2016.